

ПЕРЕКЛАДИ

УДК [159.923.2:141](477)=112.2=161.2(06)

DOI: <http://doi.org/10.30970/vps.2025.3202.06>

Олександр Кульчицький ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА, ФІЛОСОФ САМОПІЗНАННЯ І ПОПЕРЕДНИК ПЕРСОНАЛІЗМУ¹

переклад з німецької Андрія Дахнія

*Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра історії філософії
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна*

e-mail: a-dakhniy@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-6060-1885

Г. Сковорода – людина і її життєва праця

Вкрай рідко поєднання таких двох німецьких слів, як «Leben» (життя) та «Werk» (праця), в одне слово: «Lebenswerk» (життєва праця), настільки повно відповідає заданому співвідношенню між творчим життям і створеною працею, як у випадку із Сковородою. Життя самого цього мислителя можна розглядати як «життя, що слугує прикладом», як твір, який найбезпосередніше створений Сковородою і який також найтісніше і найглибше пов'язаний з його філософською та літературною творчістю, тож для повного та глибокого розуміння кругозору його думок – як стверджує автор найкращої монографії про Сковороду В. Ерн – знання його біографії є незамінним.

Життя цього сина простої козацької родини, народженого 1722 року в селі поблизу Полтави в Україні, було, аж до його смерті 1794 року, довгою низкою переплечених років навчання та мандрів, в яких чергувалися чи переходили одне в одне наука (Lehre) як навчання та наука як викладання, повчання, переплутуючись між собою як мандрівки заради здобуття та засвоєння знань та мандрівки заради передання та поширення того, що було пережито та вивчено впродовж років навчання і подорожей.

Після початкового навчання в українській Києво-Могилянській академії, заснованій відомим реформатором православної церкви митрополитом Петром Могилою і значною мірою просякнутій західноєвропейським

¹ За виданням: Kultschytzkyj A. von. Hryhorij Skovoroda, Philosoph der Selbsterkenntnis und Vorläufer des Personalismus. Hryhorij Savyč Skovoroda (1722–1794). München : Ukrainische Freie Universitat, 1975. S. 30–40. Переклад А. Дахнія, ред. А. Синиці за сприяння І. Пасічника.

духом, Григорій, музично напрочуд здібний, обдарований прекрасним голосом співак (він також грав на флейті та був композитором), перебуває у Санкт-Петербурзі при дворі імператриці Єлизавети, проте через декілька років повертається до улюбленої України, поновлює свої дуже ґрунтовні студії з філософії та єврейської, латинської, грецької та німецької мов у Могилянській академії, щоб, скориставшись сприятливою нагодою, вирушити з російською дипломатичною місією як перекладач до Західної Європи, де він протягом трьох років перебуває – в Угорщині, Австрії, Німеччині та (можливо) Італії, контактуючи з місцевими філософськими та науковими установами.

Повернувшись в Україну, він з перервами починає викладати поетику та етику в церковно-єпископських навчальних закладах, але *двічі* змушений покинути свою діяльність, щоб *не відмовлятися від своїх оригінальних ідей*, які він висловлював у своїх лекціях і які не подобалися його начальству. Незважаючи на найпривабливіші перспективи на майбутнє, він також рішуче відхиляв неодноразові пропозиції церковних православних високопосадовців прийняти сан священника або вступити до монастиря та *уникав будь-яких зобов'язань, які могли б обмежити його самовладну свободу*, – зокрема, церковного вінчання в останній момент вже перед вівтарем. Недарма автор його «*Vie romancée*», романного опису життя Сковороди, назвав окремі розділи його біографії «тенета» – «тенета», яких Сковорода завжди вмів уникнути. Його «пристрасть до мандрів», про яку згадує один з його біографів, пояснюється саме його прагненням до свободи та незалежності, постійною тенденцією до втечі від «тенет життя», що обмежують його самовладну суверенність, його повну незалежність від умов життя. З іншого боку, на нашу думку, *пристрасть Сковороди до мандрів можна розглядати як глибокопсихологічний вираз нескінченного і безперервного пошуку самого себе*, який одночасно повністю оприявнюється на теоретичному рівні в постійно повторюваному сократівському основному принципі самопізнання – «*gnōti seauton*». Ця подорож Сковороди як пошук себе може бути пов'язана з потягом підлітків до мандрів, які, за Шпрангером, виражають несвідомий пошук остаточного формування особистості. У цьому сенсі і тільки в цьому сенсі глибоке розуміння життя Сковороди російським філософом німецького походження В. Ерном (Oehrн – в латинській транскрипції) видається виправданим і цілком зрозумілим. Цей автор, який більше половини своєї великої праці про Сковороду присвячує його біографії, говорить про життя Сковороди як про «*величезний і надзвичайно цікавий метафізичний експеримент*», *логічний запис якого складає його філософію*. З цієї перспективи слід і необхідно розглядати особливо третій і останній період мандрів Сковороди, під час якого він, за матеріальної підтримки своїх друзів і учнів, перебуваючи в українських господарів та палацах дворян, відвідував усю Україну з її степами та гаями, садами та вулицями, в яких так улюблені Сковородою бджоли у своєму ефемерному існуванні гудуть мелодію вічності. Сковорода намагався перетворити коло цих мандрів на своєрідну аттично-сократівську «агору», місце духовної зустрічі українського мислителя зі своїм народом. До сенсу життя як «метафізичного експерименту» самовладного верховенства особистості над пастками

життєвих тенет і жахом смерті, приєднується *останній жест сквородинівської персоналістичної переваги над смертю*. Напередодні своєї смерті Сковорода починає власноруч копати собі могилу в саду свого друга, його зупиняють господарі, а наступного дня його знаходять мертвим, з мішком мандрівника з філософськими рукописами під головою. На його надгробку викарбували написаний ним самим напис: «Світ мене ловив, але не спіймав...». «Величезний метафізичний експеримент» його життя закінчується *фактичною і тому абсолютно переконливою життєвою позицією верховенства особистості над життям і смертю*, що є визнанням персоналізму, сенс якого, як ми сподіваємося, поступово сформується в нашому подальшому аналізі сквородинівської філософії самопізнання.

Попередня характеристика персоналізму як основної осі сквородинівської філософії самопізнання

Перш ніж, тримаючи в руках нитку Аріадни його самопізнання, увійти в лабіринт творів Сковороди, – в яких на 1700 сторінках повного зібрання містяться філософські діалоги та вірші, байки, ліричні пісні та незліченні листи, – щоб у центральній частині цього лабіринту сквородинівських думок знайти та представити *ідею сквородинівського персоналізму*, – тут доречно дати попереднє визначення поняття «персоналізм». За Шарлем Ренув'є, який першим, ще в 1931 році, впровадив термін «персоналізм» в історію філософії, «персоналізм» є доктриною, яка розглядає людську особу як основу всієї філософії. Французький характеролог Ле Сенн додає до цього, і це дуже пасує Сковороді: «Особа називається суб'єктом, коли ми хочемо підкреслити, що вона є господарем, а не рабом того, що їй дано». Приклад: життєвий шлях Сковороди. Дати більш чітке і суворе визначення персоналізму неможливо, бо, як правильно зауважує провідний французький персоналіст Еммануель Муньє, не існує персоналізму, а є лише «ex definitione»: *різні і, отже, численні персоналізми*.

У провідного, загальновідомого німецького персоналіста – психолога Вільяма Штерна, наприклад, на першому плані його, як він її називає, «персоналістики», тобто «вчення про людину», знаходиться теоретико-психологічне дослідження людської особистості як «Unitas Multiplex», як багатогранної тілесно-душевно-духовної єдності різних аспектів і функцій людини, які в сукупності все ж представляють індивідуальну єдину цілісність і які в своїй багатоплановій структурі (наприклад, у встановленні переваги функції мислення над функцією почуттів і волі) повинні досліджуватися як психофізична нейтральність, як фізичної та органічної сторони тілесності, так і внутрішнього боку фізичного та духовного внутрішнього буття людини. Особа, яку так розуміє Штерн, має в собі можливість певною мірою розвиватися і формуватися відповідно до своєї власної духовної схильності до переживання і реалізації релігійних, естетичних, теоретичних, соціальних, політичних цінностей. *Ця потенційна ідеальна форма саме і становить, згідно з персоналізмом, в особі особистість*.

До сфери інтересів персоналізму, за Е. Муньє, також належить дослідження та визначення трьох постулатів персоналізму, які стосуються

згаданого розвитку та формування особистості в «*mouvement de la personnalisation*», в «русі персоналізації». Їх розглядають як «*Autocréation*» – самостворення особистості, «*Adhesion aux Valeurs*», – прихильність до цінностей, – і «*Communication*» – «буття у зв'язку» особи з іншими особами з метою формування «персоналістичних» соціальних структур, які повинні забезпечувати повний особистий розвиток учасників. У Сковороди ми знаходимо (хоча і в символічно-метафоричній формі) багато паралелей з ідеями персоналізму, які ми охарактеризували в загальних рисах і які роблять його філософію самопізнання передвісником персоналізму та дають підстави розглядати Сковороду – з погляду його ставлення до проблем нашої епохи – як попередника персоналізму, тобто як «доперсоналіста».

Укорінення сквородинівського самопізнання в «філософії життя» як «філософії переживання» та символічно-метафоричний спосіб представлення її результатів

Сковородинівське самопізнання аж ніяк не обмежується інтроспекцією (самопостереженням і самоусвідомленням). Воно, як і будь-яка справжня життєва філософія, ґрунтується на філософському тлумаченні переживань, як, наприклад, набагато пізніша філософія корифея гуманістичної філософії життя Вільгельма Дільтея, який стверджує, що філософувати означає «інтерпретувати», і що філософію треба розуміти як мистецтво тлумачення обставин життя, переживань, які, так би мовити, *складають текст життя, що підлягає інтерпретації*. Філософія Сковороди також і у своєму методі є медитативним, повторюваним, тобто, як він каже, «переживуваним» тлумаченням переживань. Однак існує різниця між Сковородою і Дільтеєм у тому, що Сковорода з метою розуміння загадкового тексту переживань, спочатку, як він це робить у своєму діалозі «Алфавіт душевного спокою», рекомендує засвоїти і вивчити алфавіт, літери якого представляють символи, емблеми, притчі, метафори, перш за все Біблії, але також і античної міфології. Тільки ознайомлення з цим алфавітом сукупності «літер» – символів реальності – дозволяє, на думку Сковороди, прочитати заплутані тексти переживань, насамперед внутрішнього мікрокосмічного світу.

Більша пізнавальна цінність символів порівняно з поняттями підкреслюється і висвітлюється у Сковороди: «жодний символ не може бути однозначно тлумачений», і, отже, символи змушують нас «глибше занурюватися в суть справи, не тільки пасивно сприймати предмет, а й роз'яснювати даний предмет і доповнювати його діяльністю нашого розуму». Переваги, що випливають із самої структури символу для пізнання, призводять до того, що, за Сковородою, *«символічний образ для мудреця являє собою план, який у собі узагальнює зміст цілої книги»*.

Те, що, зокрема, реальність «внутрішнього всесвіту», реальність душі, набагато ліпше, якщо не точніше, то принаймні правдивіше, можна досягнути і зобразити в символічному образі, як висловлюється Юнг, – з моменту створення Юнгом глибинної психології можна вважати доведеним і встановленим фактом. Оскільки символічне зображення можна перекласти мовою понять, що і є нашим завданням, символічний характер результатів сквородинів-

ського самопізнання не є недоліком (навпаки, його можна вважати певною перевагою), як це, наприклад, має місце у випадку символічних форм зображення філософії Веданти, які так високо цінують філософи.

Безсумнівно, у Сковороди наявний логічний зв'язок між гносеологічним принципом символічного сприйняття всього, що існує, та його онтологічним і водночас гносеологічним принципом полярності, двополярності всього буття. Під полярністю у філософії, наприклад у Шеллінга, розуміють «розвиток сутності у двох протилежних, але взаємообумовлювальних і взаємодоповнювальних напрямках».

Сковородинівське самопізнання відкриває подвійну природу серця як внутрішнього єства людини

Після того, як ми сказали дещо про Сковороду, настав час надати слово самому Сковороді, аби він висловився про нас, людей, у своєму пророчому передбаченні. Перше, чим сковородинівське самопізнання сприяє антропологічному узадаєнню людини, є, мабуть, відкриття подвійної структури «серця» як онтичного «коріння» і сутності людини як тотальності, що охоплює одночасно тіло, душу і дух, тобто як символічно названої в Біблії іншим чином зіркоподібної особистої цілісності з її одночасною невизначеністю і структурованістю. Це біблійно-символічно збагнене серце в його внутрішній сутності одночасно сприймається Сковородою метафорично як *безодня ідейних думок* і як *ущелина бажаного, прагнення*, відповідно до сковородинівського принципу полярності та дуальності, подвійності всього, що існує. Надамо слово самому Сковороді:

«Серце, як навчив нас пророк Єремія, в якого ми віримо, є справжньою людиною в людині. Це незбагненне серце не може пізнати ніхто, крім Бога, – і є нічим іншим, як безмежною безоднею наших думок (думок у сенсі картезіанських «Cogitationes», внутрішньо душевної даності почування, воління, мислення). Сковорода продовжує: «Чи є щось, що могло б виливатися далі, ніж думки? Серце – безодня, ширша за всі води і всі небесні склепіння». «О, яке ти бездонне! Ти охоплюєш все і вміщуєш все, але немає нічого, що могло б тебе досягнути».

Подвійна природа серця

а) Серце як «безодня ідейних думок»

Сковорода, поет-філософ, висловлює свою оцінку бездонності так описаного людського серця у чотирирядковій строфі вірша:

«Людський дух – це безодня,
більш простора, ніж небесне склепіння і води,
він століттями не насичується тим,
що прив'язує людину до землі...»¹

А тепер наш коментар до наведеної строфи: через спектральну призму принципу полярності, дуальності, тобто всього, що існує, у поезії Сковороди

¹ Варіанти перекладу цієї поезії див. у статті-передмові. – Прим. ред.

глибина людського серця розділяється на небесне склепіння ідейних думок, ідей, які, за Кантом, спрямовані на Абсолют і, отже, ніколи не насичуються земним, – і на бездонні глибини бурхливих і вируючих вод нашого нескінченного прагнення всього бажаного.

Його динаміка представлена так:

б) Серце як жерло бажань

На запитання співрозмовника, чи серце і діяльність є одним і тим самим, Сковорода відповідає в дусі сучасного прагматизму: «Твоя душа – це Perpetuum Mobile», рух, що ніколи не зупиняється. Далі Сковорода висуває концепцію «динаміки серця», яка нагадує нам інтерпретацію життя Шопенгауера і водночас містить у собі ескіз основних засад онтології повсякденного існування, як це було представлено набагато пізніше в різних напрямках екзистенціалізму. Ми продовжуємо: «Крила твоєї душі – це думки, погляди, міркування; або твоя душа чогось прагне і не впізнає цього, тікаючи від нього, – або вона мучиться, звивається, котиться туди-сюди, як куля, сіпається і крутиться, як магнітна стрілка, перш ніж знайти прохолоду північного напрямку...»

Відтак, наступний уривок зі сквородинівського діалогу допоможе нам глибше зануритися в динаміку ненаситності та марності наших бажань (учасники діалогу – А, Б, В).

А) Отже, я задам вам питання: чого ви найбільше бажаєте в житті?

Б) Ти наче встромив палицю в купу сіна, своїм питанням ти розбурхав наші бажання.

В) Я хочу обіймати високу посаду і хочу, щоб мої підлеглі були сильними, як росіяни, і добродішними, як римляни, я хочу мати будинок, як у Венеції, сад, як у Флоренції, я хочу бути розумним і освіченим, благородним і багатим, як багатою на волосини є шерсть вола...

А) Чому ти божеволієш?

В) (продовжуючи) Я хочу бути сильним, як лев, і красивим, як Венера...

Б) Це нагадує мені маленьку собачку з ім'ям Венера...

В) (продовжуючи) Я хочу мати хвіст лева, могутню голову ведмеда і вуха осла».

На це А):

Дуже сумнівно, що такі безглузді бажання доходять до божественних вух. Зі своїми бажаннями ти схожий на дерево, яке одночасно хоче бути дубом і липою, березою і фіговим деревом, пальмою і оливковим деревом, трояндою, сонцем і місяцем, головою і хвостом... Тому важливо *виявити справжні і здійсненні схильності людини*.

Проблематика психічної спорідненості (Srodstwa) до об'єктів бажаності як вихідна точка сквородинівського «преперсоналізму»

Після відкриття подвійної природи серця як бездонні ідей та прірви ненаситного прагнення бажаного, Сковорода розглядає внутрішні особливі психічні особливості особистісних індивідуальностей у їхніх уподобаннях,

схильностях, спорідненості (Srodstwa, Srodnosti), коротше кажучи: у їхніх психічних спорідненостях з особами, речами, діяльністю.

Схильності у Сковороди – це схильність до чогось, що одночасно пов'язана з внутрішніми здібностями до її реалізації. Надаймо слово Сковороді:

«Якими солодкими є зусилля, якщо вони є природними. З якою радістю собака переслідує зайців! Як радіє собака, коли чує заклик до полювання!... Яке задоволення, мабуть, відчуває бджола, коли збирає мед».

Натомість, «a contrario» у людей:

«Забуття серця, що воно нам вселяє? Невідповідність природі! Що спричиняє безплідність знань і мистецтва? Невідповідність природі (тобто невідповідність природі нашого серця, структурі нашої душі)! Що зневажає духовенство і чернецтво? Невідповідність природі (тобто невідповідність внутрішнім спорідненостям, спорідненості душі)! Звернімося до соціальної сфери! Тоді ми виявляємо, наприклад, такі парадокси, що «на командній посаді штурмової роти часто стоїть капельмейстер». І все ж краще бути звичайним котом, ніж левом з осячними вухами»: *«Якщо хочеш бути імператором, спочатку треба здобути з неба справжнє імператорське серце»*.

Спираючись на свою цілком персоналістичну теорію внутрішньої спорідненості, Сковорода характеризує з погляду цих споріднених рис у їхніх способах діяльності, звичках та ідеалах три стани: селянство, військових та духовенство, як світське, так і чернече, причому поряд з його дуже сучасним, навіть екзистенціалістським ентузіазмом щодо екзистенційної *«authenticité»*, правдивості людини, одночасно виявляється його ненависть до нещирості, фарисейства та лицемірства.

На цьому етапі виникає проблема перетворення людини, а з нею і проблема її перевиховання.

Педагогічно-психологічне коло Сковороди та його преперсоналізм

Сковорода приділяє особливу увагу процесові виховання, тому йому слід відвести дуже важливе місце в історії української освіти. Він також схильний розширювати поняття виховання як *«éducation permanente»* на дорослих і доповнювати педагогіку психологією, духовним наставництвом дорослих.

Своє життєве завдання, навіть своє *покликання*, він бачить в одній зі своїх байок у тому, щоб бути шліфувальним каменем, щоб *«інструменти, здібності душі (в психологічному перекладі внутрішні здібності) формувати так, аби вони були найбільш корисними для передбачуваних цілей»*. Це психолого-педагогічне уявлення про життєве покликання Сковороди є одночасно його *найпереконливішим визнанням персоналізму*, в якому найдосконаліша освіта для формування особливої особистості *вважається тут найвищим антропологічним і педагогічним ідеалом*.

Гьотівське «Будь тим, ким ти є!» у Сковороди розширюється до психолого-педагогічної заповіді: «Допоможи іншому стати тим, ким він є!».

Як характерний приклад ми наводимо за Сковородою образ повноцінного солдата, зброєносця, якого Сковорода бажає піднести до воїна у найпозитивнішому сенсі цього слова. Сковорода закликає свого воїна:

«Хто народився воїном, нехай займе мужню позицію, озброїться, і природа швидко надасть йому все необхідне. Захищай селянство і торгівлю від грабіжників і захищай їх від зовнішніх ворогів. Немає нічого солодшого для народжених воїнів, ніж воєнна діяльність». «Не бійся фізичної смерті, інакше ти щомиті будеш зазнавати смерті духовної».

А тепер справжнє персоналістичне «кредо»: *«Позбавити душу її вродженої діяльності означає позбавити її можливості жити». Я знаю, ти рятуюєш тіло, але вбиваєш душу, і це не є гарним обміном. Я не знаю, навіщо носити меч, якщо не для того, для чого його було викувано. Я не знаю, навіщо носити тіло, якщо відмовляєшся пожертвувати ним заради того, для чого ти ним одягнений». Тут відкривається нова сфера самопізнання, сфера особистості та духу.*

«Нерівна рівність»

Важливим доповненням до теорії Сковороди про внутрішню спорідненість є його уявлення про «нерівну рівність», яке знову переконливо доводить його цілком персоналістичні переконання в метафоричному викладі та онтологічно підтверджує «Principium Individuationis» з боку Сковороди. Ми наводимо цитату: «Бог подібний до фонтану, з якого через *різні* труби вода виливається в *різні* посудини *різного* об'єму і *різної* форми. Над фонтаном висить напис: *«Нерівна рівність для всіх»*. Менша посудина містить менше рідини, але вона подібна до інших, *тому що вона, як і інші, повна*». Персоналістичне твердження про різницю між людськими істотами тут стає не тільки констатацією, а й обґрунтуванням їхньої позитивної оцінки, оскільки різниця в «об'ємі і формі посудин», – своєрідне довершення різниці у вільному розвитку особи до особистості і, отже, можливість реалізації «Summum Bonum» нікому не відмовляється.

Ця персоналістично позитивно інтерпретована особистість типів людей відповідно до «Principium Individuationis» і, отже, внутрішньої спорідненості, одночасно надає персоналістичному світоглядові можливість правильного розміщення кожного типу людей з метою досягнення їхніх власних життєвих цілей і професійних завдань. Ця ідея пізніше розвивається Сковородою у символіці «стріли як емблеми серця» – стріли, яка вказує на правильне місце кожної людини. Ці міркування дозволяють також «vice versa» постулювати відповідну спорідненість для виконання певних життєвих завдань і певних професійних вимог у персоналізованій соціальній структурі. Реалізація цих завдань можлива лише у вищому шарі «серця», тобто лише в духовній структурі.

Самопізнання на рівні розуму та особистості як пізнання сфери цінностей і норм та шлях до блаженства «Summum Bonum»

Ми починаємо опис підйому принципу самопізнання «gnoti seauton» до висот сфери цінностей і норм блаженства такою цитатою: «Язичницькі храми є також будинками навчання і школами християн. У них і на них було написано надзвичайно мудре і благословенне слово – gnoti seauton, – nosce te ipsum, – пізнай себе. – Це як у нас, християн: «слухай себе» (Мойсей);

«Царство Боже всередині нас» (Христос); «Ви – храм живого Бога» (Павло); «Ті, хто знають себе, мудрі» (Соломон); «Твій закон у моєму серці» (Давид); «Хто не вірить, той уже засуджений» (Христос). Нагадуємо: біблійні та міфологічні приклади у Сковороди є лише засобами вираження філософсько-антропологічних думок. Тому їх слід і необхідно перекласти назад на філософську мову. Що ж таке в цьому перекладі «Царство Боже в нас», як не «небесне склепіння Царства цінностей, добра, краси, істини і святості»? Що можна почути в словах Мойсея «слухай себе», як не голос кантівських норм, сукупність яких «живе в нашому тілі як закон» (Давид). У якому сенсі ми є «храмом живого Бога» (Павло), як не в сенсі духу, – за Максом Шелером, – як духовної «надбудови», як «особистої надбудови», – за Лершем і Ротгакером. Ми є «храмом живого Бога», якщо ми є цим місцем проживання духу, який перетинає межі чисто біотичного суб'єктивного світу і вічного об'єктивного та враховує цілі, що містять цінності всього людського роду. Хоча в Сковороди немає жодних слідів формулювань сучасного структуралізму та теорії цінностей, в його антропології настільки чітко простежується інтуїтивне усвідомлення ієрархічного структурного принципу, що часто можна говорити про передбачення структурних відносин «особистої надбудови духу» та «ендотимної основи» нашого інстинктивного життя (за Лершем і Ротгакером).

Ці структурні відносини відображаються в багатьох метафоричних висловах Сковороди, наприклад, у такому: «Ти бачиш, що благословенна істота (у нашій термінології: особистість), яка живе в тобі, стримує твою природу, як тварину. І ця сліпа природа – це ти з твоїми бажаннями». Тут ми згадуємо наведене Ротгакером зображення вершника, який стримує і керує конем своїх «внутрішніх інстинктів».

Лише на рівні духовної особистої надбудови у використанні принципу «*gnoti seauton*» відбувається характерний поворот: самопізнання не вичерпується пізнанням цінностей і норм, а одночасно стає або, принаймні, може стати фактором моральної трансформації людини. Зв'язок між самопізнанням і етичною трансформацією стає очевидним у наведеному нижче діалозі, який є, так би мовити, програмним для самопізнання: «Наркіс» (Нарцис). «Символ нарциса сповіщає нас: *пізнай себе!* – ніби хоче сказати нам: якщо ти хочеш бути задоволеним собою і *закохатися в себе*, пізнай себе!» «Уважно вивчай себе. Це правильно! Як ти можеш закохатися в незнайомця?»

Щоб виконати перший постулат персоналіста Муньє про «*autocréation*», недостатньо просто перевірити себе. Необхідно відкрити для себе наші цінності, щоб закохатися в *ідеальний образ нашої особи, в нашу індивідуальність*. Аби створити себе і розвинути свою індивідуальність, потрібно звернутися до справжніх цінностей і пережити їх. «*Autocréation*» доповнюється (як ми пам'ятаємо з Муньє) *прихильністю до самостійно обраних і бажаних справжніх цінностей*. Другий постулат Муньє про звернення до цінностей у найкоротшій формі у Сковороди звучить так: «*Твоє порожнє серце знаходить себе там, де воно зайняте*». Наприклад, «Якщо людина думає, що невпинна зміна зовнішнього світу є ефективною і

значущою людською справою, вона *сама* стає *нікчемною*, бо «*кожен є тим, чим є його серце*». Це твердження нагадує набагато пізніші феноменологічні аналізи «феномену зворушення» через цінності і нагадує про «інтроєкцію» Штерна, прийняття цінностей, а також вказує на проблематику нашої епохи, суспільства достатку.

Сковорода продовжує пояснювати символіку стріли як емблеми серця: «Що ж це за тенденція, як не спонукання Бога, яке штовхає кожну істоту на *своє* місце, на *свій* «шлях»? Це означає: об'єднати Всесвіт і запустити цю машину.

Стародавня філософська мудрість проголошує: любов об'єднує Всесвіт. Цицерон згадує цю істину у своїй книзі про дружбу. Ту саму думку ми знаходимо у вислові: «*Omnia vincit amor*». Отож, у Сковороди виконується постулат Муньє про «комунікацію», про встановлення зв'язку між людьми.

Самопізнання людського серця дозволяє нам також виконати третій постулат персоналізму, постулат комунікації, – залишатися у зв'язку з іншими людьми, беручи участь у персоналістичній соціальній структурі.

Вибір цінностей для вже обговореної «Autocreation», для самостворення людини, може сформувати цінну особистість тільки тоді, коли вона є повністю *вільною*, коли вона ґрунтується на духовній свободі. Застосування принципу «*Gnoti seauton*» дозволяє нам у нашому особистому ставленні до цінностей вільно обирати *наші* цінності і тим самим *відкривати* для себе основу всього етичного, *нашу свободу*. У Сковороди ми читаємо: «І це означає увійти в Божий мир; очиститися від минушого, реалізувати *абсолютно вільні* *нахили* та *безперешкодний рух*, після того як раніше вилетіти з вузьких меж матеріальності у свободу духу».

Тут закінчується, «у гавані всіх наших бажань», як влучно висловлюється Сковорода, одісея нашого самопізнання. Тільки тоді те, що, за Сковородою, «*краще за все інше*», «*Summum Bonum*», може бути досягнуте і реалізоване; тоді йдеться не тільки про задоволення подіями світу, тобто не лише про радість і щастя, а й про задоволення собою і блаженство, в персоналістично-філософському перекладі – про задоволення у зв'язку з реалізацією духовних тенденцій нашої особистості до самоформування у самостворенні, до формування суспільства в персоналістичній комунікації з іншими людьми, до персоналізації сприйняття цінностей і їхньої реалізації в духовній свободі.

Тільки тоді можна повністю зрозуміти заключне слово сквородинівської мудрості: «*А це і є щастя: пізнати себе, знайти себе*».

Отримано / Received: 21.10.2025